

SARRERA

Analisi historiko orotan bezala, Erdi Aroko zuzenbideari buruzko ikerketak lagundu egiten du geroko aroetako prozesuak eta gertaerak ulertzen. Euskal Herriko tokiko foruen gaineko azterlanen kasuan, ordea, historiaren berezko loturak are garrantzi handiagoa hartzen du, Erdi Aroko zuzenbidearen eta ondorengo ordenamendu juridikoaren arteko batasuna kontuan izanik. Ez baitago euskal berezitasun juridikoak ulertzerik Erdi Aroko eta Aro Modernoko foruen bilakaerari erreparatu gabe eta, bereziki, ezinezkoa da foruen bilakaera hori konprenitzea aldeztetik Goi Erdi Aroan udal-foruak eratuko zituzten prozesuak aintzat hartzen ez badira. Liburuki honek tokiko foruen eratze-prozesua testuinguruan kokatu eta aletzen du, Lizarrako eta Donostiako foruen azterketa konparatuaren bitartez, familia berean txirikordatutako testuak baitira biak. Bi foru horien azterketa konparatuak Erdi Aroko zuzenbidearen zenbait erronka propiotan aurrera egitea ahalbidetzen digu: zuzenbidearen eraketa-prozesuak ezagutzea XI. mendetik aurrera, eta Goi Erdi Aroko Nafarroa eta Gipuzkoako instituzioen, gizartearen eta ekonomiaren ezaugarriak argitzea.

Euskal Herriko lurraldeetan eratutako zuzenbideak geroagoko denboretan garatuko ziren axiomak aurreratu zituen; esate baterako, forua boterea zuenaren eta herriaren arteko hitzarmen gisa ulertzea, eta zenbait eskubideren jabe egitea auzotasun-kontzeptuaren bitartez. Lan honetan parte hartzen duten egileek Lizarrako eta Donostiako foruen alderdi juridikoak, politikoak eta sozialak arakatu dituzte, garai hartako erretratu bat eskaintzeko xedez, zeina lagungarri izango baitzaigu foraltasunaren jatorria erabat ulertzeko.

Erdi Aroko zuzenbidearen historian sakontzeaz gainera, lan hau Nafarroako eta Gipuzkoako tokiko foruen eraketari buruzko ezagutza espezifikorako ere guztiz lagungarri da. Eta hori guztia gaiaren inguruan historiografiaren esparruan sortutako polemika ugarietara iskin egin gabe. Garai hartako dokumentazio fidagarria oso urria denez, udal-foruen eraketak, XI. mendetik hasita, hainbat eztabaida eta polemika piztu ditu. Ez dago egilerik zalantzan jartzen duenik Erdi Aroko testu horiek geroko zuzenbidearen formulazioan eta foruak eman ziren tokien garapen ekonomikoan eta sozialean izan zuten eragina edo foraltasunaren sorkunderako izan zuten garrantzia. Aitzitik, desadostasunak berehala sortzen dira lehen foru horien testuen datak eta eraketa-elementuak (eraginak eta jatorriak) aipatzen direnean. Tradizioz, Lizarrako forua Nafarroako Erdi Aroko lehenengo testu landu eta luze bezala aurkeztu izan da, eta Jakako forua jo izan da haren jatorritzat. Berrikiago, ordea, zalantzan jarri dira Lizarrako testuaren data eta jatorria eta, Jakako foruaren aldaerak kontuan izanik, eta jatorrizko do-

kumentua falta denez, leiho bat ireki da Lizarrakoa Jakakoaren aurrekoa ere izan daitekeela proposatzeko. Edonola ere, ez dago dudarik Lizarrako forua izan zela Donostiako foruaren sorburu eta jatorri. Hala ere, egia da, era berean, prozesu horren azterketak eta Gipuzkoako zuzenbidean eta historian izan zuen eraginak beren bilakaera izan dutela azken urteotan.

XII. mendeko udal-foruek forma politikoa eta juridikoa eman zieten haiek bere egin zituzten lurraldeei. Foruaren bitartez, udalerrri horietako biztanleek zenbait eskubide edo pribilegio berenganatu zituzten; eskubideok, hala ere, udalerrria osatzen zuten gizarte-multzoen arabera sailkatuta zeuden. Erdi Aroko ikuspegitik, udal-foruen bitartez arautu ziren udalerrriko biztanleen bizimoduko gorabeherak eta berdintasun juridikoaren printzipioa zabaltzen lagundu zuten. Baldintza ekonomiko jakin batzuei lotuta eman ziren foruak, baina mesedegarri izan ziren udalerrietako jarduera ekonomikoa hazi eta sendotu zedin ere. Lizarraren kasuan, 1076-1077 inguruko lehen forua Donejakue bideari zuzenean lotuta dago, kontuan izan behar baita hainbat atzerritar –frankoak– ekarri zituen erromes-bideak herritarren oparotasun ekonomikoari atek ireki zizkiola eta, horrekin batera, pribilegio jakin batzuk lortu zituztela udalerrriko zenbait taldek foruari esker. Donostiaren kasuan, lehenengo udal-forua (1180) itsas merkataritzaren garapenarekin eta Erdi Aro Beteko gorabehera politikoekin lotzen dugu. Donostian, gainera, udal-forua abian jarri ondotik, aldaketa politiko handiak gertatu ziren; izan ere, Gaztelak Gipuzkoa konkistatu zuen 1199-1200. urteetan, eta Donostiako foruaren inguruko geroztiko emakidak jada Gaztelaren nagusigoaren pean etorriko ziren.

Foruak lehentasunezko aztergaia izan dira –eta hala dira oraindik– zuzenbidearen historialarientzat, baina baita Erdi Aroan espezializatutako historialarientzat ere, hala nola José María Lacarra, Ángel Martín Duque eta José Luis Banús y Aguirre, guztiak ere aitzindariak gure bi foru-testuen azterketari dagokionez, zeinari lehen mailako ekarpenak egin baitizkioten. Liburuki honetan jasotako txostenek tokiko foruei buruzko eztabaida berriak irekitzen dituzte, ikuspegi berriak eskaintzearekin batera, eta hiribilduen eraketa-prozesuari buruzko jakintza historiografikoaren, juridikoaren eta arkeologikoaren egoera eguneratzen dute. Izan ere, elkarrizketan jartzen ditu azken urteotan zuzenbidearen historian, historia sozialean eta arkeologian egindako aurrerapenak.

Obra hiru bloke handitan egituratuta dago. Lehenengoan, Gipuzkoako eta Nafarroako Goi Erdi Aroko eta Erdi Aro Beteko giltzarriak aztertzen dira; bigarrenak iturrien esparruari eta udal-foruen inguruko eztabaidei jartzen die arreta, eta Lizarrako eta Donostiako foruen edukian zentratzen da. Azkenik, liburukiaren hirugarren zatiak, Behe Erdi Aroan eta Aro Modernoan eratu eta garatu ziren hainbat gertaera juridiko, politiko eta sozialetan –esate baterako, itsas zuzenbidea eta gutxiengoaren eskubide sozialak eta politikoak– kokatzen ditu Lizarrako eta Donostiako foruak.

Testuinguru historikoa: Goi Erdi Aroa

Lanaren hasieran Nafarroaren eta Gipuzkoaren garai hartako historiari buruzko ikuspegi orokor bat eskaintzen da, eta beste bi perspektiba, Lizarraren konfigurazioari buruz bata eta Donostiako lurraldearenari bestea.

Euskal Herriko Unibertsitateko (UPV/EHU) irakasle José Ángel Lema Pueyok **Iragan iluna: Gipuzkoa eta Nafarroa (X-XII. mendeak)** izenburuko kapituluari Lizarrako eta Donostiako lurraldeen sortze-prozesua jorratzen du, tokiko foruak eman zitzaizkien testuinguruan. Egileak udal-foruen testuinguru historikoa orduko gorabehera politiko ugariekin lotzen du. Hiribilduen eraketak bat egiten du gizarte gero eta konplexuago, desberdinago eta hierarkizatuagoen konfigurazioarekin; gizarte horiek, gainera, ez zeuden jada bakartuak, gero eta konektatuagoak baizik.

Javier Ilundain Chamarrok (Errioxako Nazioarteko Unibertsitatea) idatzitako hurrengo txostenak Lizarraren historiari heltzen dio dauden lehenengo albiste dokumentaletatik hasita. Ilundain Chamarrok **Lizarrako lurraldearen antolakuntza eta Lizarraren sorrera** izenburupean adierazten du Lizarrara izeneko tokia gaztelu garrantzitsua zela jada X. eta XI. mendeetan Iruñeko erresumaren antolakuntza eta defentsarako. Horrela, egileak argudiatzen duenez, Lizarrako lurraldeak bazuen bere garrantzi ekonomikoa eta politikoa XI. mendearen aurretik ere, une horretan hasten baita dokumentatzen Donejakue bidetari lotutako populazio berrien presentzia. Beraz, azalpen historiko gehienei kontra eginez, Ilundain Chamarrok balioa ematen dio Lizarra inguruak Donejakue bidea hedatu aurretik zuen garrantzi politikoari.

Donostiaren eta inguruko lurraldearen antolakuntza Goi Erdi Aroan: bilakaeraren ikuspegi panoramikoa izenburuko txostena ondu du Euskal Herriko Unibertsitateko Historiako doktore Iosu Etxezarraga Ortuondok. Lan horretan, Donostia inguruko lurraldeak forua idatzi aurreko mendeetan izandako bilakaeraren berreraikitze historikoa proposatzen du diskurtso jakin batetik abiatuta, non datu dokumentalak eta arkeologiari lotutako informazio berriak lotzen diren. Etxezarragak interpretazio-esparru berri bat proposatzen du, izaera desberdineko iturriak konbinatu eta diziplinaarteko analisi argigarri baten bitartez.

Iturrien problematika eta foru-testuen edukia

Lizarrako eta Donostiako foruak eman zireneko testuingurua azaldu ondoren, lan honen bigarren blokea bete-betean sartzten da garai hartako foral-tasunaren eraketaren inguruan azaleratuz joan diren eztabaida batzuetan. Ana María Barrero ikertzaileak, zeina gai honetan erreferentzia den, Jakako forua-

ren familiako foru-testuei buruzko analisi sakon bat idatzi zuen 2003an «Jakako foruaren zabalkundea Donejakue bidean» txosten apurtzailean, zeina lan honetan argitaratu baitzen: *El Fuero de Jaca II: Estudios* (Zaragoza: El Justicia de Aragón, 113-160). Artikulu hura berreskuratu dugu, egileak errebisatu ondoren, orain titulu honekin: **Jakako foruaren beste historia bat (Irakurketa berria eta berrinterpretazio-saiakera)**. Testuaren ekarpena eta originaltasuna ez dira ahuntzaren gauerdiko eztula, kontuan izanik Lizarrako eta Donostiako foruak, tradizioz, Jakako foruen familiaren barruan kokatu izan direla. Hala, XIV. mendetik, Jakako forua interpretatu izan da Lizarrako eta Donostiako foruen erreferentzia eta zuzenbide-iturri gisa. Hala ere, Jakako foruaren aldaeren azterketa dokumental xehatuaren bitartez frogatu da, orain arte mantendu izan den ikuspegiaren kontrara, eraketa-prozesu konplexu bat egon zela eta, prozesu horren barruan, hainbat fase egon zirela foru-testuaren formulazioan eta hedapenean. Ana María Barrerok zenbait ezaugarri proposatzen ditu testuaren aldaera bakoitzean, eta problematika berriak formulatzen ditu eraginen kronologiaz eta jatorrizko testuaren datazioaz.

Roldán Jimeno Aranguren (UPNA/NUP), **Zuzenbidea Lizarrako eta Donostiako foruetan** izenburuko txostenean, foruen edukia ikertzen du, eta bi udalerrri horiei eman aurretik egon ziren motibazioak azaltzen ditu. Hala, egile horren arabera, Lizarrako lehenengo foruarekin (1076-1077 ingurukoa), erai-kuntza berriko hirigunea ezarri nahi izan zuten, aurretiko Lizarrara herrixka osatzeko, eta biztanle berriei estatus juridiko desberdina eman nahi izan zieten; horrela sortu zen zerbitzuz hornitutako hiri-ehuna, non gero eta jende gehiago bilduko zen, Donejakue bidea zela eta. Bestalde, Donostiako foruak mendekotasun juridiko nabarmena erakusten du Lizarrako foru-testuaren erredakzioarekiko. Jimeno Aranguren bi foruen edukiaren analisi luze eta sakona egin du, eta ondorioztatzen du zenbait arlotako erregulazioan, bereziki merkataritza sustatzea bilatzen duten haietan, mesedegarriagoa zela Donostiako biztanleentzat, Lizarrakoentzat baino.

Nevadako Unibertsitateko (Reno, AEB) Xabier Irujok gutxiengo sozialek Lizarrako foruan zuten rola aztertzen du **Gutxiengo sozialek Lizarrako foruan** izenburuko lanean. Irujok adierazi duen bezala, Lizarrako foru luzea (1164) idatzi zutenek ahalegin handia egin zuten Lizarrako populazioari zegozkion salbuespenak eta askatasunak identifikatzen, arautzen eta formulatzen, eta apartatu kopuru adierazgarria erabili zuten San Martin burguko auzotarren prerrogatibak ongi babestuta gera zitezen. Zehatzago esanda, gizarteko kolektibo zaugarrienetako batzuen atribuzioak kodetzera eta babestera bideratutako apartatuak nabarmentzen dira, hala nola emakumeak, adingabeak eta behartsuak. Foruak, halaber, gutxiengo juduaren salbuespenak eta interesak babestea eta sistematizatzea xede zuten lege eta arau kopuru handia hartzen du barnean. Irujoren

txostenak adierazten du Lizarrako forua deigarria gertatzen dela gizarte-sektore horien lege-babesari buruzko edukiaren zorrotasunagatik eta berrikuntzagatik, baita originaltasunagatik ere, ez baitira asko, Europako Erdi Aroan, hain esparru zehatzetako lege-aurrekariak 1164. urtearen aurretik. Amaia Álvarez Berastegiren **Gutxiengo judua Lizarrako foruan** izenburuko artikuluak ildo berean sakontzen du, eta juduen erkidegoari zegokion foruaren edukia aletzen du. Lizarrak Goi Erdi Aroko erresumako judu-auzo edo aljama garrantzitsuenetako bat izan zuen, eta foruak frogatzen du orduko erregeren babesba zutela juduek.

Lizarra eta Donostiako foruek geroztik izandako garapena

Lizarra eta Donostiako tokiko foruek oso garapen nabarmena izan zuten ondorengo mendeetan: Lizarrakoa Nafarroako herri askotara zabaldu zen, eta Donostiakoa Kantauriko kostako zenbait herritara hedatu zen, San Vicente de la Barqueraraino. Deustuko Unibertsitateko Nere Jone Intxaustegi Jauregik aletzen du prozesu hori **Lizarra eta Donostiako foruen familia 1200. urtetik aurrera** izenburuko lanean.

Bestalde, María Rosa Ayerbe Iribarrek (UPV/EHU) Donostiako foruak Gipuzkoako beste herri batzuetan izandako eragina ikertzen du. Hark ondutako **Donostiako foruari buruzko oharra: haien hedapena, indarraldia eta modernotasuna, eta testuen azterketa** txostenak azaltzen du Nafarroako Antso VI.a Jakitunak Donostiari emandako foruak funtsezko zedarria markatu zuela Gipuzkoako udalerrien antolakuntzan. Bailaretan oinarritutako lurraldearen antzinako antolakuntza desagertuz joan zen, lurraldearen ikuspegitik udalerrir mugatu eta zehatzagoi leku egiteko; udal horiek, gainera, garatuagoak eta sendoagoak ziren esparru publiko-instituzionalean. Alfontso VIII.a Gaztelako erregeak Donostiako forua berretsi ostean, berehalaxe hasi zen hura hedatzen, beste herriei emandako foruen bitartez.

Azkenik, Kantabriako Unibertsitateko Margarita Serna Vallejok Donostiako foruari buruzko beste ikuspegi bat eskaintzen digu Antso VI.a Jakitunaren emakidaren osteko merkataritza-zuzenbidearen garapenetik abiatuta. XII. mendetik aurrera, Donostiak forua jaso eta berehalako hazkundearekin batera, hiribildua itsas tradizio atlantikora ireki zen, bertako bizilagunek eta agintariek Europako kosta atlantikoko gainerako biztanle eta tokiekin harremanak sendotzeko eta luzatzeko borondatea dokumentatzen duten lekukotasun askok egiaztatzen duten bezala. Horrela, **Donostiako foruaren osteko itsas zuzenbidearen garapena** izenburuko txostenean, Sernak Donostiako hiribilduak itsas zuzenbide atlantikoaren tradizioarekin bat egiteko emandako pausoetan sakontzen du, forua hiribilduari eman eta berehalaxe gertatu baitzen hori.

Obra kolektibo honetan, Iura Vasconiae fundazioak, Center for Basque Studies erakundeak (Nevadako Unibertsitatea, Reno) eta Donostiako Udalak antolatuta, 2018ko uztailearen 2an eta 3an Donostiako Udaleko osoko bilkuren aretoan egindako *Lizarra eta Donostiako foruak* Jardunaldian aurkeztu ziren txostenak biltzen dira. Euskal Herriko Unibertsitateko (UPV/EHU), Nafarroako Unibertsitate Publikoko (UPNA/NUP) eta Errioxako Unibertsitateko Erdi Aroko historiako hainbat espezialista, zuzenbidearen historialari eta arkeologo bildu ziren Donostiako eta Lizarrako alkateek –Eneko Goia eta Koldo Leoz– ireki zuten jardunaldi hartan.

AMAIA ÁLVAREZ BERASTEGI